

Skollärarna Brita Månsdotter (1802–1888) och Emanuel Johansson (1814–1890)

Av Margareta Rogberg

Där satt vi, min farmor och jag, vid fönstret ut mot trädgården. Jag var i 20-årsåldern och bodde tillfälligt hos farmor. Min farfar hade varit kyrkoherde i Sigtuna på 1920-talet. Nu bodde farmor ensam kvar i den gamla prästbostaden, då farfar avlidit 1934.

På gården fanns två flyglar. De var placerade i rät vinkel mot huvudbyggnaden. I den ena flygeln förvarades en del sommarmöbler och redskap och en gästsäng. Under hösten lagrades äppelskörden där i korgar och kartonger med mycket bra hållbarhet. Den andra flygeln som kallades Biblioteket hade en av mina vitt beresta farbröder inrett. Tre av väggarna var upptagna av bokhyllor nästan från golv till tak. Farbrodern hade även samlat föremål från sina långa utlandsvistelser. Över en bokhylla var ett ormskinn från en boaorm uppspant, på andra lediga ställen fanns diverse spjut och främmande detaljer. Vid den fjärde väggen framför det enda fönstret stod ett stort skrivbord med en "Strindbergs-lampa" och diverse skrivbordsattiraljer. Rummet för övrigt hade plats för en säng, stol och litet bord samt en äkta persisk gångmatta. Det var ett mörkt och lite kusligt rum. Vid kortänden på byggnaden fanns också en gammaldags torrtoa. Vid mina besök hos farmor föredrog jag att bo i den ljusa "äppelflygeln". Där fanns också ett tvättutrymme och vatten indraget, så vitt jag kommer ihåg.

Mellan de båda flygelbyggnaderna låg gräsmattan, där långa grönmalade plankor på bockar sattes ut på sommaren för den som ville sitta ner en stund. Det var inte särskilt bekvämt, men passade bra i miljön för övrigt. Äppelträd, vinbärs- och krusbärsbuskar samt vackra rosbuskar, pioner och andra blommor prydde trädgården. En berså med bord och bänkar användes vid saft- och kaffekalas. Farstubron till huvudbyggnaden var övervuxen med vildvin. Det var en trivsamt gård att komma till.

Farmor var vid detta tillfälle en äldre kvinna, mellan 80 och 85 år. Ryggen var lite böjd och hon gick gärna med käpp. Det gråa ostyriga håret var samlat i en flätad kringla i nacken. Fram mot ansiktet stod det krusiga håret som en sky. På kvällarna brukade hon lösa upp flätan för att på nytt göra en hängande fläta för natten. Hon bar sina långa klänningar och kjolar med stil, hade ofta ett klädsamt förkläde. Blusarna hölls ihop vid halsen med en brosch. Höga snörade kängor av skinn kompletterade klädseln.

Nu satt vi alltså där, vid det soliga fönstret och hade utsikt över gården och S:t Pers ruin på andra sidan vägen. Jag bad farmor berätta om hur det var förr i tiden. Hon valde då att berätta om sin egen farmor, Brita Månsdotter, född i Våt-hults socken, Gislaved, i Småland. Hennes historia tog jag till mitt hjärta. Där har den legat i 50 år, tills en yttre händelse – en släktforskningsrapport kom i mina händer. Jag lånade böcker från bibliotek för att få lite mer kunskap om den tid hon levde. Alla historiska fakta har jag hämtat ur

Gislaveds historia (förf. Anna Britta Nilsson, Fridolf Jönsson, Josef Rydén, Owe Samuelsson),

Uno Träff: Bidrag till Villstads skol- och kulturhistoria

Samuel Rogberg: Historisk beskrivning av Småland 1770.

Befolkningen i Småland under 1700-talet och tidiga 1800-talet utgjordes huvudsakligen av bönder som levde av det jorden kunde ge. Men även industriell hantering av järn förekom tidigt i Gislavedstrakten. Ett exempel på det är Gyllenfors Järnbruk som startade under 1740-talet.

Bondesamhället under första hälften av 1800-talet har utförligt beskrivits av prosten Daniel Nordin i Villstad. Man odlade råg, korn, havre och potatis. Kål, morötter och bönor och även lin, hampa och humle odlades. Tobak köptes in från sydligare landskap. Nötkreatur, getter, får och smådjur ingick i boskapsbeståndet. Oxar användes i jordbruket som dragdjur. Torpare och backstusittare tillhörde de lägsta klasserna. Torpen tillhandahölls av storbönder och adelsläkter mot att torparna gjorde dagsverken och även fick betala arrendeavgift. Backstusittaren betalade för ett mindre arrende och bestämde själv om sin arbetskraft. Torparen hade även andra skatter, t.ex. bidrag till fattigvården. Både torparklassen och backstufolket växte i antal under 1800-talet.

Den enklaste stugan kunde bestå av ett rum, kök och förstuga. I rummet = allrummet tillverkades både snickerier och vävnader. Det var även sovplats för hela familjen. Senare byggdes parstugan eller dubbelkammarstugan. Ingången var på mitten direkt in till ett litet kök, jättelik storstuga åt ena gaveln, förstugukammare och skafferier åt andra gaveln. På vinden kunde klädförråd och någon sängplats inrymmas. Efter hand flyttades arbetsredskapen in till mindre utrymmen, t.ex. förstugan. Köket blev större med matplats och allrummet blev till ett finrum, statusrum.

Läskunnigheten var låg bland allmogen. Det var prästernas uppgift att undervisa barn och vuxna. Det fanns dock några personer som kunde lära ut läsandet och skrivandet vid sidan av prästen. Dessa kallades "läsamästare" och stöddes av

prästen. Under 1800-talets första hälft fanns flera kända läsmästare. Bland de mest anlitade barnalärarna var torparen Sven i Svanabo, pigan Malin i Arvidabo, änkan Lotta i Lundens backstuga, fältväbeln Backstrand i Fällinge och fattighjuset Katarina på Lerbäcken. Den mest omtalade blev dock Brita Månsdotter på torpet Fällan.

Brita föddes på Fällan under Gräfhult i Våthults socken den 11 juni 1802, dotter till torparen Måns Pärsson och Marta Andersdotter.

Hemmet var fattigt och som seden var bland fattigfolk fick Brita redan vid 10 års ålder ge sig ut och tjäna hos mer välsituerade som vallpiga eller hjälp i hemmen. Efter konfirmationen tog hon heltidstjänst på olika gårdar. Brita hade som barn själv lärt sig läsa och skriva. Hon ansågs mycket begåvad. "Kunde tänka klart", lär hennes konfirmationslärare ha sagt. Vid sidan av sina tjänster på gårdarna fick hon ofta ta hand om barnen och lära dem läsa och skriva. Hon hade gott handlag med barnen och fick därför slippa de grövre sysslorna.

När Brita var i 20-års åldern kunde hon sluta med pigtjänsten. På uppmaning och stöd av prosten Daniel Nordin i Villstad och prästen i Våthult började hon undervisningsverksamhet i sitt föräldrahem. Där tog hon emot elever från närliggande gårdar i Våthults och Villstads socknar. Prästerna uppmanade bönderna att skicka sina barn till Brita på Fällan och skickade själva sina egna konfirmander som var svaga i läsning. Stugan blev snart för trång, eftersom även föräldrarna och syskon bodde där. Brita bad prosten Nordin om en större lokal för sin skola. Hon erhöll då ett nybyggt torp på gården Horsmo i Villstads socken. Torpet kallade hon Fällan i likhet med föräldrahemmet. Brita blev känd som Brita på Fällan och "skolemöster i Villstad".

När Brita var 24 år kom en 12-årig pojke vandrande till Fällan. Brita tog sig an pojken som fick mat, husrum och lite undervisning en tid. Emanuel var född den 23 mars 1814 i Askebo, Våthults socken, av hemmansägare Johannes Hansson och hustrun Christina Magnidotter. På grund av fattigdom och kringflytande fick Emanuel tidvis bo hos morfadern, rusthållarn Magnus Månsson i Karshult. När morfadern hade dött återvände Emanuel till Britas skola. Han deltog i undervisningen och visade sig vara en god medhjälpare i skolan.

Efter två år, 1836, gifte sig Emanuel och Brita. Ålderskillnaden var 12 år mellan dem. Båda hjälptes nu åt med undervisningen som ofta varade i 10–12 veckor i sträck och i omgångar under året. I början på 1840-talet ökade antalet elever upp till 70 elever om året. Uppskattningsvis har 1 500 elever gått i Britas skola. Verksamheten drevs som ett internat. En del elever inackorderas hos Brita och Emanuel, andra fick möjlighet att bo på omkringliggande gårdar och torp.

Hur gick det då till med undervisningen? Eleverna satt runt ett stort bord med Brita vid kortändan. Barnen hade med sig ABC-böcker, biblar och psalmböcker. De fick även skaffa sig griffeltavlor, grifflar att skriva med, bläck och papper. Det blev Emanuels uppgift att sörja för inköp av undervisningsmaterial, livsmedel och andra praktiska bestyr. Barnens föräldrar fick betala mellan 8 till 16 skilling per vecka. Inkomsterna var ändå små och skulle räcka till så mycket.

På sockenstämma i Villstad diskuterades om behovet av allmän folkundervisning. Allmogen var fattig och ansåg inte att man hade råd med en skolmästare med lön och en skola. Folket ville helst fortsätta med läsemästare och skolmosttrar, kompletterat med föräldrarnas undervisning hemma. Till slut gav allmogen med sig och gick med på att en skola skulle byggas nära Villstads kyrka. Det blev på prostens Nordins fastighet på Klockaregårds åker som skolbygget startade.

Skolan blev klar omkring 1847 och kunde tas i bruk efter stora ansträngningar och uppoffringar från allmogens sida. Nu skulle också en skollärare anställas. Emanuel Johansson hade gott anseende och hade arbetat tillsammans med sin hustru Brita på hennes skola. Sockenstämman utsåg honom som den första folkskolläraren i Villstads nya skola. Pengar samlades in för att bekosta hans utbildning vid seminariet i Växjö.

Emanuel skulle nu förberedas inför utbildningsåret. Prosten Nordin handledde honom i svensk grammatik, räkning och historia. Också klädseln måste kompletteras. Vadmal till rock, väst och långbyxor beställdes och tillverkades. Brita sydde skjortor och underkläder, stickade strumpor, vantar och halsdukar. Vidare försågs Emanuel med matvaror som smör, ost, bröd, torkat kött m.m. för den långa vistelsen på annan ort. Bibel, psalmbok, böcker, papper och pennor och ett värtaligt rekommendationsbrev från prosten Nordin medföljde resenären.

Skolverksamheten i Fällan låg nere av flera orsaker. Brita var ensam med småbarnen och skötseln av torpet sedan Emanuel gett sig iväg och hon kunde inte fortsätta som tidigare. Dessutom var det missväxt det året (1846) och familjen hade det knappt.

Emanuel återkom efter utbildningsåret med goda betyg och förordnades som skolmästare i Villstads församlings folkskola. Lönen bestod dels av naturaförmåner, som spannmål, och dels av kontanta medel (riksdaler). Trots god hushållning hade familjen knappa ekonomiska resurser och fick tidvis låna pengar, ibland ta extraarbeten för att klara hushållet. Så småningom fick familjen flytta ifrån den trånga torpstugan och in i lärarbostaden i Villstads nya skolhus. Emanuel verkade i Villstads skola under åren 1847–1880.

Under ett porträtt som hänger i den gamla skolbyggnaden, som numera tjänstgör som församlingshem, står följande: Emanuel Johansson, Villstads förste folkskollärare, född i Askebo i Våthults socken den 23/3 1814 – död på Sannabacken den 17/12 1890. Johansson var anställd vid Villstads Kyrkskola 1847–1880. Vid avgången från lärartjänsten överlämnade församlingen som minnesgåva en större silverkanna med inskriptionen: "Till skollärare E. Johansson för 33 årenitisk tjänst".

Brita Månsdotter var också mycket uppskattad och blev särskilt hedrad vid sockenstämman i Villstad den 25 november 1853. Den gamle prostén Nordin föreslog "någon offentlig hedersbetygelse" till vilket hela församlingen gav sitt bifall. Brita ville inte ha medalj men tog emot en silverskål med inskription. Denna skulle efter hennes död tillfalla sonsonen undervisningsrådet August Johansson.

Efter de båda läsemästarnas död reste sonen, biskopen över Härnösands stift Martin Johansson, en gravsten och minnesvård över föräldrarna på Villstads kyrkogård. Där framgår att Emanuel dog vid 76 års ålder, Brita dog vid 85 års ålder. Barnen Josef och August blev endast 36 år, respektive 11 år. I det kyrkliga arkivet anges Britas dödsorsak vara slag, sonen Josef dog i vattusot och sonen August dog i hjärnfeber.

I och med min resa i maj 2010 till Villstads kyrka nära Smålands stenar i Småland har jag återupplevt min farmors berättelse om sin farmors och farfars pionjärgärning under 1800-talets första hälft. Det är med glädje och stolthet jag lämnar berättelsen vidare.

Upphovsrätt/Copyright © 2010 Margareta Rogberg